

УДК 908 (477):7:37.035

М.М.Качур

Мукачівський державний університет

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА НА ЗАКАРПАТТІ

Стаття присвячена висвітленню процесу формування художнього краєзнавства на Закарпатті. Авторкою проаналізовано педагогічні та мистецтвознавчі праці, які розкривають витоки художнього краєзнавства, особливості його використання у процесі навчання і виховання особистості в даному регіоні.

Ключові слова: *художнє краєзнавство, мистецька освіта, музичний фольклор, хорові колективи, художня освіта.*

Лім 10.

Вступ.

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується орієнтаціями суспільства на відродження національної культури й збереження етнорегіональних цінностей. Ця тенденція відображена у системі вітчизняної освіти, актуалізації етнопедагогічного аспекту навчально-виховного процесу. Нині, коли у всьому світі загострюються національні конфлікти, вітчизняна школа має мобілізувати виховний потенціал, який відповідає її культуротворчим функціям, і виконати свою місію – формування молодого покоління, зорієнтованого на національні та загальнолюдські цінності. Суспільство потребує людей, здатних до діалогу у політичних, ідеологічних, соціальних і сімейних відносинах, які усвідомлюють себе як представників певного етносу (субетносу) і здатні до взаємодії з представниками інших культур, конфесій, держав.

Перед вітчизняною педагогікою постала необхідність наукового осмислення освітніх традицій та здобутків окремих регіонів України, вивчення та узагальнення провідних мистецьких педагогічних систем, досвіду найкращих педагогів. Засвоєння творчого доробку попередників дає можливість об'єктивно оцінити освітні надбання минулого та сприяє пошуку нових форм культурного життя сьогодення.

У даному контексті особливої увагу дослідників привертає мистецька освіта Закарпаття, яка розвивалась під впливом взаємодії культури українського населення та представників інших етносів, що проживали на території краю (угорців, словаків, румунів, німців, росіян, циган та інших). Вивчення її специфіки в аспекті становлення художнього краєзнавства є необхідною умовою для відтворення цілісної картини українських педагогічних процесів. Тому метою даної публікації є висвітлення суспільно-культурних передумов становлення художнього краєзнавства на Закарпатті.

Історико-педагогічний аспект розвитку освіти у краї тією чи іншою мірою розкривався у працях В.Габорця, В.Гоммоная, М.Зимомрі, Л.Микуланинець, М.Митровки, І.Небесника, В.Росула, В.Сагарди, М.Талапканича, Т.Цибар, В.Химинця, Л.Ходанич, О.Яцини та ін. У них частково висвітлювалися елементи краєзнавчої діяльності педагогів минулого і сучасності, а також у мистецтвознавчо-фольклористичних працях, в яких автори побіжно торкаються краєзнавчої проблематики (В.Гошовський, Ф.Колесса, Т.Росул). Тому насамперед проаналізуємо ці наукові джерела, щоб з'ясувати витоки художнього краєзнавства й особливості його використання у процесі навчання і виховання особистості.

Протягом віків закарпатські українці намагалися зберегти фольклор, зокрема пісні й танці своїх предків, декоративно-ужиткові традиції. Разом із тим географічне розташування краю (пограниччя кількох країн) та його історична доля (перебування у складі різних держав у різні часи) спричинили полікультурність розвитку – співіснування української, угорської, словацької, чеської та інших культур.

Активне професійно спрямоване збирання й вивчення фольклору розпочинається в краї у XIX столітті. Спочатку в етнофольклорній діяльності брали участь представники інтелігенції, люди духовного звання. Так, відомо, що дяк із села Невицьке Іван Югасевич у 1811 році склав рукописну збірку з 20 пісенних зразків (пізніше опубліковану Ю.Яворським), а М.Лучкай, включив 9 пісень Підкарпаття до граматики церковно-слов'янської мови, виданої 1830 року в Будапешті. Першу збірку словацьких пісень видав поет Ян Келлар. Відомий фольклорист Яків Головацький, перебуваючи 1840 р. в краї, звернувся до культурних діячів з пропозицією підготувати до друку закарпатські пісні, і 1878 р. збірка «Народные песни Галицкой и Угорской

Руси» побачила світ у Москві. В. Таланкович першим став фіксувати не лише поетичні, а й нотні тексти пісень.

Наукове дослідження закарпатського музичного фольклору започаткував відомий етнограф і фольклорист академік Філарет Колесса, який двічі перебував у краї (1910, 1929) і в результаті етнографічних пошуків видав дві збірки пісень (1923/1949 та 1938/1953 рр.), до яких увійшли відповідно 153 та 130 закарпатських пісенних зразків. У вступній статті відомий учений проаналізував регіональні особливості фольклору краю [3].

Під впливом Ф.Колесси фольклористичну діяльність розпочали І. Панькевич, М. Рошаківський, П. Світлик, пізніше – Д. Задор, Ю. Костьо, П. Милославський та ін. У 1968 році вийшло у світ фундаментальне дослідження В. Гошовського «Украинские песни Закарпаття» [2].

Аналогічні дослідницькі розвідки, здійснені у театральній і хореографічній галузях народної творчості, були опубліковані в Ужгороді у 90-х рр.: К. Балог «Народні танці Закарпаття», І. Хланта «Закарпатський вертеп», Ю. Шерегій «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року» [1, 8, 9].

Сучасні дослідники активно продовжують традиції своїх попередників. Значну фольклористичну роботу проводить В.Мадяр-Новак, яка не лише збирає й аналізує регіональний музичний фольклор, а й упорядковує кращі зразки для використання у школах (два томи закарпатських народних пісень видано у 1999 р. саме для загальноосвітніх шкіл). Систематизація здійснюється за календарним і тематичним принципами: дитячий, календарно-обрядовий, родинно-обрядовий фольклор, трудові та історичні пісні, пісні дозвілля, інструментальна музика. Нотні тексти супроводжуються методичними порадами щодо розучування пісень, стимулювання творчості учнів [4, 5].

Композитори-професіонали Закарпаття Дезедерій Задор та Іштван Мартон створили чимало музики, присвячену рідному краю, в якій оспівано красу неповторної карпатської природи.

У творчій спадщині Д. Задора поряд з іншими творами є фантазія «Тиса» і «Закарпатські ескізи» для народного оркестру, кантата «Карпати» на вірші Ю. Гойди, симфонічна поема «Верховина», вокально-симфонічний цикл «Балада про Довбуша» для голосу з фортепіано, а також концерти для фортепіано та цимбал.

Закарпатські мотиви пронизують і музику І. Мартона, а саме: симфонічну поему «У Карпатах», «Закарпатську сюїту» для хору й симфонічного оркестру, вокально-хореографічну композицію «Закарпатські орнаменти» та інші твори.

Закарпатський край – мала батьківщина відомого сучасного композитора Євгена Станковича, який використовував у своїй багатожанровій творчості закарпатський народний мелос.

Значний внесок у розвиток культури Закарпаття зробили хорові колективи. Перший багатоголосний хоровий колектив в Австро-Угорщині було створено в Ужгороді Костянтином Матезонським (1794-1858). Уродженець Наддніпрянщини, він переховувався від переслідування царського уряду за зв'язки з декабристами й емігрував до Чехословаччини. Під вигаданим прізвиськом Матезонського він починає працювати в ужгородській греко-католицькій богословській семінарії. Протягом 25 років музично-педагогічної діяльності з хором «Гармонія» цього навчального закладу митець і педагог закладає міцний фундамент хорової культури в краї. Його традиції продовжують наступні диригенти хору В. Таланкович, Ю. Дрогобецький, І. Бокшай, Е. Попович, С. Сільвай та ін. Під орудою останнього зі згаданих художніх керівників (з 1830 р.) хоровий колектив „Гармонія” вперше виступив на концертній сцені.

Заснований у 1864 році ужгородський хор «Daldrda» («Долардо») протягом 60 років пропагував угорську музичну культуру (один із керівників Євген Задор, кантор і органіст Ужгородського римо-католицької церкви). Церковні хори існували при кафедральному соборі в Ужгороді, у Мукачеві, Сваляві, Тячеві.

Справжній ренесанс переживала культура краю після прийняття Сен-Жерменською конференцією рішення про автономний статус Підкарпатської Русі в межах Чехословацької республіки. Активну роль у розвитку хорової справи зіграли товариства Духновича і «Просвіта». Перше поширювало українську і світову музичну класику, друге пропагувало досягнення української музичної культури, сприяло формуванню української національної ідеї в краї. При товариствах набула активності діяльність таких хорових колективів, як хор «Підкарпатських русинів» (керівник О.Приходько), ужгородський хор «Філармонія». Хор «Боян», очолюваний талановитим поетом і музикантом П. Милославським (емігрував з Росії до Праги після жовтневих

подій і був запрошений до Ужгорода 1933 р.), за відгуками сучасників, сприяв триумфу «російського мистецтва».

У першій половині XIX ст. виникають хори у навчальних закладах (гімназіях, семінаріях, академіях) в Ужгороді, Мукачеві, Сваляві, Севлюші та їх округах, зокрема хори при чеських і угорських товариствах. Як свідчить статистика того часу, в Підкарпатті нараховувалося понад 150 діючих хорів, з них – 63 російсько-українсько-русинських, 37 угорських, 12 чеських, 10 – інших національностей.

На початку XX ст. в краї було організовано інструментальні виконавські колективи, зокрема симфонічний оркестр в Ужгороді (керівник О. Приходько) та Солетвині (з шахтарів), духовий оркестр в Мукачеві (керівник Е. Шпітцер), Берегові та ін.

У 20–30-х роках минулого століття на Закарпатті активно починають відкриватися приватні музичні школи в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Виноградіві, Хусті, Солотвині. Засновниками цих шкіл стають випускники Будапештської, Празької та Віденської консерваторій. Навчальний процес у школах проходить згідно із освітніми вимогами тих західноєвропейських навчальних закладів, у яких навчалися закарпатські музиканти. Оскільки західноєвропейська практика консерваторської освіти була спрямована на виховання виконавців, то за таким самим принципом проходила підготовка музикантів у закарпатських музичних школах.

В Ужгороді існувало чотири приватні школи, кожна із яких мала свої творчі принципи та особливості виховання музикантів. Але педагогічне спрямування у школах було направлене не на професійне музикування, а радше на домашню любительську гру. Визначну роль для подальшого розвитку музичної освіти Закарпаття відіграла приватна школа, яку заснувала визначна співачка та скрипалька, вихованка Тифліської, Празької та Віденської консерваторій Віра Карлівна Ромішовська. Разом з нею у школі працювали випускники Празької консерваторії – піаністка Янка Гергей, скрипаль Золтан Гут та віолончеліст Карел Гоудек [6, с. 105]. На базі цієї музичної школи у 1946 році було відкрито Ужгородське музичне училище.

Отже, у музичному вихованні (у процесі навчання інструментальної гри, хорового співу) викладачі різних закладів і керівники виконавських колективів використовували виховний потенціал місцевої музики, закладаючи тим самим основи художнього краєзнавства.

Аналогічні тенденції спостерігаємо при аналізі джерел з художньої освіти на Закарпатті. Фундаментальними працями в цьому аспекті дослідження вважаємо монографію Р.Шмагала «Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX століття: структурування, методологія, художні позиції» [10], в якій ґрунтовно проаналізовано процес становлення мистецьких шкіл загалом і закарпатської художньої школи зокрема, а також монографію І.Небесника [7], в якому послідовно й детально репрезентовано художньо-педагогічні принципи педагогів-митців Закарпаття. Це, насамперед, поєднання європейських професійних здобутків і місцевих традицій народного мистецтва, оспівування рідної природи краю у живописі тощо. Як свідчать вказані джерела, основоположники закарпатської художньої школи Й.Бокшай і А.Ерделі – художники високої професійної майстерності, європейської освіченості й культури – заклали міцні підвалини не лише професійної, а й загальної мистецької освіти, вплинули на становлення краєзнавчого підходу у вихованні особистості. Їхні настанови успадкували й розвинули інші художники регіону, в творчості та педагогічній діяльності яких втілювалися зазначені принципи: В.Бурч, С.Глушук, А.Кашшай, Е.Контратович, А.Коцка, Ф.Манайло, А.Мартон, В.Микита, В.Сабов, В.Свида, В.Шепа, І.Шутев та ін.

Отже, період XIX – першої половини XX століття на Закарпатті характеризується активним розвитком регіональних національних культурно-мистецьких традицій, інструментального та хорового виконавства, мистецької освіти, композиторської творчості та фольклористичної діяльності. Саме цей процес значно вплинув на формування самосвідомості та патріотизму українських закарпатців та заклав міцні підвалини для розвитку художнього краєзнавства. Використання в сучасній освітній практиці найкращих здобутків попередників у галузі художнього краєзнавства сприятиме розширенню і поглибленню навчально-виховного процесу в сучасній національній школі.

1. Балог К. Ф. Танці Закарпаття: [репертуар зб.] / К.Ф.Балог. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ ком. інформації, 1998. – 143, [1] с.
2. Гошовский В.Л. Украинские песни Закарпатья / Владимир Леонидович Гошовский . – М.: Сов. композитор, 1968. – 478 с.
3. Колеса Ф. Народні пісні з південного Підкарпаття / Федор Колеса. – Ужгород: Видавець А.К.Гадака, 1923. – 71 с.
4. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): [монографія] / Олена Леонтіївна Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336 с.
5. Концепція загальної середньої освіти (12 річна школа) // Книга вчителя дисциплін художньо-естетичного циклу: довід.-метод. видання / [упоряд.: О. В. Гайдамака, М. С. Демчишин]. – Х., 2006. – С. 62-78.
6. Митровка М. Шляхи становлення середньої і вищої музичної освіти в Закарпатті в ХІХ-ХХ ст. / Михайло Митровка // Педагогічна поема музиканта. – Ужгород: Ліра, 2009. – С. 92–119.
7. Небесник І. І. Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект / І. І. Небесник. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 168с.
8. Хланта І.В. Закарпатський вертеп / Іван Васильович Хланта; Будинок творчості народів Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. –232, [3] с.
9. Шерегій Ю.А. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Ю.А.Шерегій. – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Пряшів; Львів, 1993. – 414 с.
- 10.Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ століття: структурування, методологія, художні позиції / Ростислав Тарасович Шмагало; Львівська нац. акад. мистецтв. – Львів: Укр. технології, 2005. – 528 с., іл.